

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО, ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347.2

Г. Г. Харченко

кандидат юридичних наук, доцент
Київський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільно-правових дисциплін
вул. Кудряшова, 8, Київ, 03035, Україна

РІЧ ЯК ОБ'ЄКТ РЕЧОВОГО ПРАВА

Стаття присвячена визначенню змісту правової категорії «річ» як об'єкта речового права. Автором, через критичний аналіз натуралістичної концепції речі, наведені власні аргументи на користь використання у праві так званої широкої (філософської) концепції речі.

Ключові слова: річ, речове право, натуралістична концепція речі, філософська концепція речі, майнові права.

Будь-яке суб'єктивне право передбачає прив'язку до певного об'єкта, без якого існування такого права стає неможливим. Для речових прав таким первісним об'єктом, без сумніву, стає сама річ, що, в принципі, є логічним, якщо звернути увагу на саму назву цих прав. Однак з правовою категорією «річ» у цивілістичній науці пов'язана і певна проблематика, оскільки сьогодні у праві й досі немає єдиної точки зору щодо визначення змістовної сторони цього явища. Кожна країна на кожному історичному етапі по-своєму намагалася вирішувати це питання, створивши в юридичній науці досить широку палітру різних думок та концепцій стосовно змісту речі у праві.

У різні часи цю проблематику в своїх працях висвітлювала велика кількість вчених-цивілістів — Є. Васьковський, Д. Мейер, К. Скловський, Л. Щеннікова та інші. Однак навіть наявність такого широкого кола наукових досліджень у цій сфері все ж таки не зняла всієї гостроти наукової дискусії і не позначилась на актуальності цього питання для сучасної цивілістичної науки. З усвідомленням цих обставин і пов'язана мета написання статті. Вбачається необхідним ще раз зробити аналітичну викладку різноманітних поглядів вчених на змістовну сторону категорії «річ» та на підставі їх критичного аналізу обґрунтувати необхідність широкого, філософського розуміння речі у праві.

Категорія «річ», як відомо, може розглядатися принаймні в двох аспектах: філософському та юридичному. І в першому, і в другому універсальної дефініції немає, погляди вчених тут можуть різнитися настільки, що іноді мають антагоністичний характер.

Для філософського напрямку характерна так звана широка концепція речі, в якій визнається дуалістичність природи речі: остання може існувати не лише в матеріальному світі, а й у метафізичному просторі. Річ тут не завжди жорстко прив'язується до законів фізичного існування. Різниця думок філософів щодо сфери, в якій може існувати річ, по суті, є відображенням протиставлення двох основних філософських течій — матеріалізму та ідеалізму. Причому на початковому етапі давньогрецької античної філософії, коли передові позиції займав так званий початковий стихійний матеріалізм, переважала точка зору, відповідно до якої все різноманіття речей мало своє походження від певної матеріальної субстанції, якою у різних філософів могла виступати чи то вода, чи то вогонь, повітря тощо. Пізніше, з початком розвитку ідеалістичної течії, поступово починається розвиватися й інший підхід. Так, скажімо, якщо Платон вважав, що кожна річ існує доти, доки вона є матеріальним втіленням ідеї [1], то Аристотель зазначав, що не слід ніколи розуміти під річчю матеріальне, як воно є саме по собі [2]. Гегель, у свою чергу, під річчю в загальному сенсі розумів зовнішнє по відношенню до свободи [3]. Джордж Берклі доводив, що речі — це ідеї, які існують у нашому розумі. Через них у свідомості людини і знаходить своє відображення матеріальний світ речей. Останній, без сумніву, існує і поза нашим розумом — у розумах інших людей, але для кожного з нас матеріальний світ пізнається саме через наш розум [4].

Боротьба матеріалістичного та ідеалістичного світоглядів поступово знайшла свій прояв і в цивілістичній науці, яка хоча і є більш консервативною за своєю природою порівняно з філософією, але все одно небезпечна від можливих доктринальних змін. В юридичній науці сьогодні також тривають досить жваві дискусії щодо змісту правової категорії «річ». Одні відстоюють стару, класичну для нашого права, концепцію, коли об'єктом речового права може бути лише річ як матеріальне (тілесне) благо; інші, більш прогресивні, на нашу думку, правознавці обґрунтовують розширене визначення речі, без її жорсткої прив'язки до фізичних законів природи. Отож, проблематика «речі» у праві полягає не стільки в гносеологічному питанні, як це має місце, скажімо, у Канта, який поділяв речі на «речі в собі» та «речі для нас» [5], а в необхідності чіткого визначення змісту цього поняття, можливості дати ясну відповідь — що саме може бути річчю як об'єктом речового права?

У римському праві правова категорія «річ» мала універсальний характер. За своїм змістом вона повністю ототожнювалась з поняттям об'єкта речового права і права взагалі. Річ тут розглядалась дwoяко — як *res corporales* (тілесні речі) і як *res incorporales* (безтілесні речі). Запропонована класифікація речей своїм корінням сягає давньогрецької античної філософії. Такий поділ був представлений ще у Цицерона, котрий разом зі своїми грецькими вчителями, відокремлював речі, що існують (*res quae*

sunt), і речі, що мисляться (*res quae intelleguntur*), — тобто матеріальні предмети та абстрактні поняття [6].

Під безтілесними речами Гай у своїх Інституціях розумів те, до чого не можна доторкнутися; ними були ті речі, які складаються із права: спадщина, узуфрукт, зобов'язання, укладені будь-яким чином [7]. Поділяючи речі на тілесні та безтілесні, Гай, на думку В. Краснокутського, під останніми розуміє не речі, з точки зору предметів зовнішнього світу, а саме права [8]. Д. Дождев, зі свого боку, вказує на особливості вчення про безтілесні речі у Давньому Римі. Римляни, каже він, вважаючи, приміром, узуфрукт річчю, могли казати про його належність особі за парадигмою «*meum esse*» (є моїм), тобто розглядали це речове право подібно тому, як власнику належала сама тілесна річ в її функціональній цілісності. З іншого боку, про володіння узуфруктом, з точки зору відображення права на посесорні інтердикти, римляни казали лише за аналогією з володінням (*possessio*) тілесними речами — *quasi possessio* (квазіволодіння) [9].

Розуміння речі в її філософському значенні, тобто коли річ у праві має універсальний характер, сьогодні притаманно не лише країнам континентальної системи права (Нідерландам, Франції, Австрії, Італії тощо). Поділ речей на тілесні та безтілесні існує і в англосаксонській правовій системі, яка розмежовує поняття *corporeal* та *incorporeal property* (тілесна та безтілесна власність).

Для вітчизняної правової традиції, навпаки, досить тривалий час характерним був зовсім інший підхід. Російське та українське законодавства, в яких і досі відчувається суттєвий вплив німецької доктрини права, розглядали річ виключно як предмет матеріального світу. Відмова від безтілесних речей пояснювалась їх непрактичністю, що може привести лише до непорозумінь, спонукаючи застосовувати до окремих прав норми, які стосуються речей. Права, на думку Є. Васьковського, потребують насправді зовсім інших норм [10].

Відстоюючи цей підхід, К. Скловський розглядає намагання додати до речей те, що речами не є, як прийом суто технічного характеру, який ніяким чином не відображає суть самих явищ, віднесених до речей. На його думку, природа цих явищ опирається нав'язаній їм речовності, що доводиться відображати в особливих юридичних статусах. Однак, на прикладі некорпоративних (безтілесних) речей правознавець все ж таки був вимушений визнати, що в основу такого технічного рішення покладені передусім практичні потреби [11]. Отож, відразу бачимо протиріччя між доводами двох вище наведених позицій, які нібито обґрунтовують правильність саме натуралістичної концепції речі. Перший цивіліст — Є. Васьковський — заперечує практичність безтілесних речей, інший — К. Скловський — її визнає, а відтак спростовує причину, із-за якої російській правознавець XIX століття не бачив доцільності у класифікації речей на тілесні та безтілесні. Зрозуміло, що таку суперечливість певним чином можна пояснювати відмінностями часу XIX та XXI століть. Втім, кожному правознавцю при аргументуванні своєї думки з дискусійних питань завжди слід пам'ятати, що право повинно задавати вектор розвитку суспільства, а не намагатися

встигати за цим розвитком. З цих позицій, розуміння речі лише як матеріального (тілесного) блага буде не лише хибним, але й додатковим фактором, який буде уповільнювати динаміку цивілізаційного прогресу.

У наш час, нарешті, потрібно зрозуміти, що світ змінився, і те, що, можливо, було не так актуально вчора, стає все більш і більш актуальним у наші дні. Сьогодні в цивільному обороті з'явилося досить багато нових об'єктів — інформація, майнові права, частка (пай) тощо. Всі вони не підпадають під звичайне розуміння категорії речі, але від цього проблема врегулювання їх статусу не зникає. Речове право, яке за своїм призначенням фіксує прив'язку об'єкта до конкретної особи, не може бути осторонь від цих процесів. Ті правознавці, хто жорстко притримується визначення речі в її вузькому значенні, у своїх висновках самі нерідко підкреслюють відносність такого визначення: окрім тілесності речі, вони часто додають ще ряд критеріїв, що по факту додатково обмежують перелік речей, які, на їх думку, можуть бути об'єктами речових прав. Так, скажімо, Л. Щеннікова вважає, що річ як об'єкт речового права повинна існувати не лише як фізичне тіло, але й бути доступною для панування суб'єктів цивільного права, цінною для них по причині здатності задовольняти потреби людей завдяки своїй матеріальній (фізичній) формі. Відсікаючи цими критеріями, як каже сама Л. Щеннікова, все зайве, вона, між тим, розуміє умовність зазначених нею критеріїв. На її думку, межа між речами та не речами, за ознакою їх доступності до панування, не є непорушною. Розвиток техніки та цивілізації збільшує їх перелік з точки зору цивільно-правового розуміння [12]. Отож, підхід штучного обмеження об'єктів речового права можна побачити наявно. Суб'єктивний момент у цьому питанні не має бути присутній, адже цивільне право за своєю природою повинно виходити з принципу не заборони, а дозволу. Це, однак, зовсім не заперечує можливість встановлення спеціального режиму привласнення окремих об'єктів речових прав.

Натуралістичною концепцією речі сьогодні вже не можна пояснити можливість відчуження, відповідно до нашого законодавства, майнових прав, речей, що будуть створені у майбутньому, наприклад, через укладення договорів купівлі-продажу чи дарування. Вся аргументація фактично буде зведена до доводів правознавців XIX століття, що у XXI столітті сприймати як догму не можна. Приміром, вони вважали, що предметом договору купівлі-продажу можуть бути лише фізичні речі, стосовно яких тільки і може виникати право власності, а самі відносини купівлі-продажу не стосуються так званих абстрактних речей, прав на чужі дії. Далі, розглядаючи правовідносини щодо купівлі чи продажу векселя, позикового листа, Д. Мейер вказував, що в цьому випадку мова не йде про договір купівлі-продажу, а лише про передачу права (цесію) [13]. Остання, як визнає В. Вітрянський, у випадку її відплатності все одно є продажем прав. Така позиція стає ще більш цікавою, якщо згадати, що В. Вітрянський також вважає, що майнові права не є річчю (товаром), а їх використання у договірних відносинах купівлі-продажу розглядається лише як прийом юридичної техніки [14].

Звідси можна зробити наступний висновок — прихильники концепції речі як тілесного об'єкта насправді розуміють всі недоліки цієї концепції, невідповідність її змісту життєвим реаліям. З їх боку є спроба пристосувати натуралістичну концепцію речі до сучасності через посилення на юридичну техніку, елементи зобов'язальних правовідносин тощо. Однак, у підсумку, всі ми потрапляємо до глухого доктринального кута. Теорія відривається від практики і, як наслідок, втрачає свій прикладний характер.

Досвід зарубіжних країн сьогодні знає, принаймні, два виходи з цього кута. За першим, пропонується визнати річ не тільки як тілесне, а й безтілесне явище. Інший напрямок вирішення проблеми — закріплення у законодавстві правової конструкції «право на право» (Німеччина). Останній підхід, до речі, і був реалізований в українському законодавстві.

У полеміці, без сумніву, кожна із сторін може на будь-який довід навести свій контраргумент. Однак, як зазначав С. Муромцев, помилка у практичному відношенні може бути плідотворною [15]. Натуралістичний підхід позбавляє речове право практичності, а відтак помилковість такого підходу буде значно гірша, ніж помилковість розширеної концепції речі як об'єкта речового права. Поділ речей, зазначає Д. Грімм, буде зрозумілим, якщо тілесні та безтілесні речі розглядати як складові частини майна. При цьому, до майна потрібно застосувати не науковий, а звичайний, життєвий підхід. Саме тоді ми зможемо побачити, що майно — це сукупність, з одного боку, належних нам речей, а з іншого — наші права на чужі речі та дії третіх осіб [16].

Отож, в обґрунтування необхідності широкого розуміння змісту правової категорії «річ», зазначимо наступне. Річ — категорія всеохоплююча, через неї, за великим рахунком, почались і продовжують виникати правовідносини. Розуміючи це, стає очевидним, що зміст речі, як доводить історія та наведений нами у статті аналіз, розширювався по мірі ускладнення суспільних відносин та пришвидшення прогресу людської цивілізації. На першому, умовно кажучи, античному етапі, річ як матеріальний об'єкт цілком задовольняла у праві людські потреби, а тому як безтілесна субстанція розглядалася лише філософами. Пізніше ця філософія все ж таки підтвердила свою корисність у праві Давнього Риму і, що важливо, саме через практичний вимір. Безтілесна річ стала в нагоді при використанні механізму цивільного обороту майнових прав, наприклад того ж суперфіцію. Масштаби такого обороту в той час у Римі звичайно не можна порівнювати з тим, з чим має справу сучасний світ, тому і потреба визнавати суб'єктивне майнове право в якості речей була не настільки нагальною, як зараз. Сьогодні всі доводи, що висловлюються проти такого кроку, насправді, не витримують ніякої критики перед реаліями звичайного життя, особливо у підприємницькій сфері. А тому всякий супротив об'єктивно приречений на поразку. Єдине, що можуть зробити прихильники натуралістичної концепції речі, так це відтягнути у часі відповідні зміни у законодавстві, які так чи інакше настануть, і прикладом того є навіть українське законодавство, де норми Цивільного кодексу зараз розглядають

майнові права, як об'єкти речових прав і це, до речі, лише початок. Наступними можуть бути і не лише майнові права. Проте, все у свій час. Для цього ще повинна дозріти суспільна думка. Сьогодні можемо казати лише про нерішучі кроки законодавця у напрямку дозволу відчуження особистих немайнових прав людини, а відтак розгляду їх як об'єктів речових прав. Проте, ця проблематика потребує окремого дослідження.

Література

1. Новейший философский словарь [Электронный ресурс]. — [3-е изд., исправл.]. — Мн. : Книжный Дом, 2003. — Режим доступа до книги : http://slovari.yandex.ru/dict/phil_dict/article/filo/filo-589.htm?text=%D0%B2%D0%B5%D1%89%D1%8C&encid=phil_dict&star3=1.19. — Назва з екрану.
2. Аристотель. Метафизика: сочинения: в 4 т. / Аристотель ; [пер. А. В. Кубинского, доп. и испр. ; ред. В. Ф. Асмус]. — М. : Мысль, 1976. — Т. 1. — С. 205. — (АН СССР, Ин-т философии. Филос. наследие).
3. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г.В. Ф. Гегель ; [пер. с нем. ; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц ; авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянц]. — М. : Мысль, 1990. — С. 100.
4. Беркли Д. Сочинения / Д. Беркли ; [сост., общ. ред. и вступит. статья И. С. Нарского]. — М. : Мысль, 1978. — С. 299, 302. — (АН СССР. Ин-т философии. Филос. наследие).
5. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; [пер. с нем. Н. Лосского]. — М. : Мысль, 1994. — С. 22. — (Философское наследие, Т. 118).
6. Дождев Д. В. Римское частное право / Д. В. Дождев — М. : Норма, 2004. — С. 359.
7. Вещные права на землю в избранных фрагментах из Дигест Юстиниана / [пер. с латинского ; отв. ред. Л. Л. Кофанов]. — М. : Статут, 2006. — С. 21.
8. Римское частное право : учебник / [ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского]. — М. : Юрист, 2004. — С.148.
9. Дождев Д. В. Вказана праця. — С. 360.
10. Васьяковский Е. В. Учебник гражданского права [Электронный ресурс] / Е. В. Васьяковский. — Режим доступа до книги : http://civil.consultant.ru/elib/books/24/page_12.html#19. — Назва з екрану.
11. Скловский К. И. Собственность в гражданском праве / К. И. Скловский. — М. : Дело, 2002. — С. 429.
12. Щенникова Л. В. Вещное право : учебное пособие / Л. В. Щенникова. — Пермь : Изд-во Пермского университета, 2001. — С. 51, 56.
13. Мейер Д. И. Русское гражданское право: в 2 ч. / Д. И. Мейер ; [по испр. и доп. 8-му изд. 1902]. — М. : Статут, 1997. — Ч. 2. — С. 225. — (Классика российской цивилистики).
14. Брагинский М. И. Договорное право / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — М., 2000. — Кн. 2. — С. 12–13, 17.
15. Муромцев С. А. Гражданское право Древняго Рима : лекции / С. А. Муромцев. — М. : Типография А. И. Мамонтова и К°, 1883. — С. 486.
16. Гримм Д. Д. Лекции по догме римского права / Д. Д. Гримм ; [ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого]. — М. : Зерцало, 2003. — С. 102.

Г. Г. Харченко

Киевский национальный университет внутренних дел,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
ул. Кудряшова, 8, Киев, 03035, Украина

ВЕЩЬ КАК ОБЪЕКТ ВЕЩНОГО ПРАВА

Резюме

В статье автором исследованы натуралистическая и философская концепции понимания категории «вещь». Проанализированы различные точки зрения и подходы к определению содержания понятия «вещь» в праве. Автором высказаны суждения о целесообразности использования в праве широкой (философской) концепции вещи.

Ключевые слова: вещь, вещное право, натуралистическая концепция вещи, философская концепция вещи, имущественные права.

G. G. Kharchenko

Kiev National University of Internal Affairs,
The Department of Civil Law Disciplines
Kudrjashova str., 8, Kiev, 03035, Ukraine

THING AS AN OBJECT OF PROPERTY (THINGS) LAW

Summary

The article considers naturalistic and philosophical studies of «thing». The author analyzes different approaches and points of view on understanding «thing» in law and describes arguments for philosophical conception of thing in law.

Key words: thing, property (things) law, naturalistic conception of thing, philosophical conception of thing, property rights.